

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378-057.175-051:005.6

**ANDRIY GLUSHCHENKO:
LIFE AND CREATIVE PATH
OF THE EDUCATOR
(to the 100th anniversary of his birth)**

**АНДРІЙ ГЛУЩЕНКО:
ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ
ШЛЯХ ПЕДАГОГА
(до 100-річчя від дня народження)**



Світлана Омельченко

доктор педагогічних наук, професор,
E-mail: saomel.ddpu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7940-0853
Research ID: D-6239-2018
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Svitlana Omelchenko

D.Sc. in Pedagogy, Professor
E-mail: saomel.ddpu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7940-0853
Research ID: D-6239-2018
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

Світлана Саяпіна

доктор педагогічних наук, доцент,
E-mail: svetlana.sayapina65@gmail.com
ORCID 0000-0001-7341-2610
Research ID: F-9871-2018
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Svitlana Saiapina

D.Sc. in Pedagogy, Associate Professor,
E-mail: svetlana.sayapina65@gmail.com
ORCID 0000-0001-7341-2610
Research ID: F-9871-2018
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

Володимир Глущенко

доктор філологічних наук, професор,
E-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCID 0000-0002-2394-4966
Research ID: D-8560-2018
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет», Україна

Volodymyr Glushchenko

D.Sc. in Philology, Professor,
E-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCID 0000-0002-2394-4966
Research ID: D-8560-2018
SHEI «Donbas State Pedagogical
University», Ukraine

ABSTRACT

Covering the biography of A. G. Glushchenko, the authors briefly describe the childhood and adolescence of the future teacher, reveal the participation of Andriy Glushchenko in the war fighting, particularly in the expulsion of the Nazi invaders from hundreds of villages and dozens of cities in Ukraine, Moldova and Romania.

The work of A. G. Glushchenko as a teacher and the headmaster is analyzed. Some attention is paid to the beginning of the teacher's scientific path, the PHD program thesis prepared by him and the shift to the higher education level.

The facts from the history of Donbas State Pedagogical University (in the past – Slavic State Pedagogical Institute) that are given, highlight the processes of strengthening and consistent improvement of the human resources capacity of this institution.

The scientific researches of Andriy Glushchenko, the author of the books «Extracurricular work in primary school» and «Labor education of junior schoolchildren in extracurricular work» are described. The essence of the phenomenon of interpersonal relations that arise in the process of performing various activities by students is brought to light. Educational relations, as shown by A. G. Glushchenko, are formed under the influence of the following factors of organization of activity: target guidelines; the scope and nature of the task; division into stages and operations; placement of participants in the collective case and the division of responsibilities between them; use of stimulation techniques; involvement of the participants in the organization of work; positions of the educator-organizer in the process of activity.

The achievements of A. G. Glushchenko as a memoirist, author of the books «It Was a Miracle to Stay Alive», «Childhood», «Man who Lived on Earth» are revealed.

Key words: *Andriy Glushchenko, Donbas State Pedagogical University (Slavic State Pedagogical Institute), teacher, scientist, labor education, educational relations, memoirist.*

Актуальність теми. У 2021 р. Донбаський державний педагогічний університет відзначає 100 років від дня народження Андрія Георгійовича Глуценка (1921-2003), відомого вітчизняного педагога, який 35 років свого життя віддав цьому закладу вищої освіти. З ім'ям А. Г. Глуценка пов'язані яскраві сторінки історії єдиного в Донецькій області педагогічного ЗВО. У середині 60-х років минулого століття з ініціативи ректора Слов'янського державного педагогічного інституту доцента Івана Івановича Петрика у виш (де в той час працювало близько ста викладачів, у тому числі лише п'ять кандидатів наук; докторів наук в інституті не було) (Донбаський державний педагогічний університет) з метою вдосконалення навчально-виховного процесу було запрошено (на конкурсній основі) досвідчених науково-педагогічних працівників, що мали наукові ступені та вчені звання. Серед запрошених був і А. Г. Глуценко, кандидат педагогічних наук, який мав значний (18 років) стаж роботи в середній школі. З часом він очолив провідну у виші кафедру педагогіки та психології, якою успішно керував упродовж 11 років, передаючи свої знання й досвід колегам і студентам. А. Г. Глуценко активно займався науково-дослідною роботою. Наукові публікації Андрія Георгійовича й у наші дні зберігають свою значущість.

Усе це зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стисло про роботу А. Г. Глуценка у Слов'янському педагогічному інституті говориться в ювілейній книзі «Донбаський державний педагогічний університет (1939-2019)» (Донбаський державний педагогічний університет: 135), в інших публікаціях.

Більш докладно життєвий і творчий шлях Андрія Георгійовича описано у статті В. А. Глуценка «Мастерство и вдохновение Андрея Георгиевича Глуценко» (Глуценко, 2002) і найповніше – у книзі В. Глуценка і В. Чорнобрового «Воин, педагог, писатель : слово об Андрее Глуценко» (Глуценко, Чернобровый, 2010).

Відзначаючи повноту висвітлення науково-педагогічної біографії А. Г. Глуценка, ми водночас усвідомлюємо необхідність певного переосмислення педагогічної й наукової спадщини Андрія Георгійовича, зумовленого вимогами часу. Наявність загальноуніверситетського історичного контексту (Донбаський державний педагогічний університет: 135) потребує узагальнення.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою статті є висвітлення науково-педагогічної біографії А. Г. Глуценка.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) виявити основні етапи життєвого й педагогічного шляху А. Г. Глуценка; 2) розкрити наукові погляди відомого педагога; 3) установити внесок А. Г. Глуценка в теорію виховання, у практику підготовки спеціалістів для потреб народної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Життя Андрія Георгійовича Глуценка є прикладом цілеспрямованості, відданості науці, справжньої мужності, служіння людям.

Андрій Глуценко народився 12 листопада 1921 р. в селі Покровка Сталінградської області в багатодітній селянській родині. Будучи вже літньою людиною, Андрій Георгійович склав свій родовід (до прадідів). Пращури Андрія за батьківською й материнською лініями були переселенцями з України (переїхали, певно, у XVII або XVIII ст.). Мовою дитинства була для Андрія українська.

У дружній селянській родині старші діти були прикладом для молодших. Для Андрія значним був вплив старшого брата Михайла – відповідального, чесного, працелюбного хлопчика (лейтенант Михайло Глуценко загинув у 1942 р.). Сам Андрій користувався авторитетом у молодших братів і сестер: Олексія, Георгія, Федора, Валентини, Івана, Любові.

Глава сім'ї, Глуценко Георгій Васильович, колишній червоноармієць, учасник Громадянської війни в Росії, був добрим хліборобом і тваринником. Незважаючи на те, що Георгій (Єгор) повернувся з фронту зовсім молодою людиною, його дуже поважали односельчани, називаючи не інакше, як Єгором Васильовичем. Життя Георгія Васильовича склалося трагічно. Під час насильницької колективізації Георгій разом з дружиною Катериною Іванівною та дітьми втік з рідного села й пустився в мандри. Врешті-решт батько Андрія захворів на тиф і пішов з життя – в 33 роки (1932 р.).

Катерина Івановна залишилася з дітьми сама. У цей час у Заволжі лютував штучний голод (голодомор). Вживали, як могли; пошуками їжі займалися всі діти; Катерина Івановна вміло розподіляла те, що було, економила. Як наслідок, усі, на щастя, залишилися живі.

У своїй книзі «Годы детства» (Глуценко, 2001: 135) А. Г. Глуценко розповідає про те, що він, як і старший брат Михайло, почав заробляти на життя дуже рано: в одинадцятирічному віці Андрій уже працював у радгоспі «Булухта» вівчарем. Через це хлопець не міг відвідувати школу (іншою причиною була

віддаленість школи: подолати двадцять кілометрів відстані було нелегким завданням). Так пройшло три роки.

Тільки в 1935 р. Андрій зміг відновити заняття: хлопець пішов у 4-й клас Булухтинської школи-інтернату, а через рік – у 5-й клас Булухтинської неповної середньої школи (семирічки). Андрій був дисциплінованим учнем, мав виключно «п'ятірки». Найбільше він цікавився російською мовою та літературою, історією, географією. У хлопця був красивий почерк, він добре малював.

1939 рік став для Андрія роком закінчення школи-семирічки з похвальною грамотою за відмінне навчання й зразкову поведінку. У цей же рік юнак вступив до Урюпінської обласної політико-просвітницької школи (Сталінградська область; сучасне місто Урюпінськ розташоване в 340 кілометрах на північний захід від Волгограда).

22 червня 1941 р. німецько-фашистські війська напали на Радянський Союз. Вони захоплювали все нові й нові території. У країні було оголошено загальну мобілізацію.

Про свою участь у бойових діях А. Г. Глущенко розповів у книзі «Живым остаться было чудо» (Глущенко, 2000; Глущенко, 2002).

Бойова служба А. Г. Глущенко проходила в складі двох військових з'єднань. Це 218-а стрілецька дивізія (квітень – липень 1942 р.) і 195-а стрілецька дивізія (квітень 1943 р. – травень 1945 р.). Ці дивізії в різний час входили в склад 37-ї Армії, що воювала на Південному, Південно-Західному та 3-му Українському фронтах. 195-я дивізія звільняла Слов'янськ (лютий 1943 р.), брала участь у масштабній операції із звільнення Донбасу.

Андрій Глущенко став червоноармійцем 14 вересня 1941 р. А вже 20 вересня бійця було зараховано до радіовзводу 17-го запасного артилерійського полку (станція Усть-Лабінська Краснодарського краю). Почалося навчання, що тривало до середини лютого 1942 р.

У 1942 р. Андрій узяв участь у важких боях. Улітку радянські війська відступили до Дону. Багато хто потрапив у оточення та в полон. У полоні опинився й Андрій, проте йому вдалося здійснити зухвалу втечу.

Надалі Андрій Глущенко брав участь у форсуванні Сіверського Дінця, у переправі через Дніпро, у вигнанні ворога із сотень сіл і десятків міст України, Молдавії, Румунії.

Свято Перемоги старший сержант Глущенко зустрів у гостинній Болгарії. Тут він служив у складі Південної групи військ, звідси демобілізувався 7 травня 1946 р.

«У вихованні вся справа в тому, хто вихователь» – істинність цих слів Д. І. Писарева, які А. Г. Глущенко часто цитував на заняттях зі студентами, педагог підтвердив усім своїм життям викладача, ученого й батька.

Після закінчення служби в армії Андрій Георгійович стає вчителем і водночас учиться сам. Форма навчання, звичайно, була заочною, оскільки треба було заробляти на життя. Андрій вступив до Астраханського педагогічного училища й у 1948 р. отримав диплом учителя початкової школи. Продовживши навчання, молодий педагог закінчив Балашовський учительський інститут (1950), Сталінградський педагогічний інститут ім. О. Серафимовича (1954,

спеціальність «Історія»), аспірантуру Московського державного педагогічного інституту ім. В. І. Леніна (1963).

У 28-річному віці Андрій Георгійович стає директором школи. Спочатку він очолював низки шкіл села Єлані Єланського району Сталінградської області (1949-1959), а потім працював директором середньої школи № 7 станиці Горячеводської Мінераловодського району Ставропольського краю (1959-1962).

Відзначимо, що перші вчительські кроки А. Г. Глущенко робив у 1946 р. в місті Єнотаєвську Астраханської області, де він працював учителем початкових класів. Про цей період життя Андрія Георгійовича можна дізнатися з листування.

Було дуже важко. З одного боку, Андрій Георгійович відчував брак знань («Та не дав бог жабі хвоста, а мені освіченості», – з гіркотою зауважує вчитель у листі до брата Георгія 2 жовтня 1946 р.). Андрій самокритично відзначає: «Недоліків у мене чимало. <> багато ще треба зробити, щоб стати справжнім учителем» (лист до Георгія, 16 грудня 1946 р.). З іншого боку, матеріальний стан шкіл був поганим. Зокрема, не вистачало підручників і зошитів. І учні, і вчителі недоїдали (дещо краще стало восени 1947 р.).

Проте молодий учитель залишався впевненим у правильності свого вибору. У цитованому вище листі від 16 грудня 1946 р. Андрій Глущенко підкреслює: «Незважаючи на низку несприятливих обставин (переживання населенням неврожаю, погана забезпеченість підручниками, папером, взагалі незадовільний стан усієї школи тощо), я анітрохи не розчарувався в обраній мною професії».

Перегортаємо сторінки старого зошита: прислів'я, приказки, крилаті слова... Характерно, що 1 листопада 1947 р. молодий педагог записав слова Максима Горького: «Немає сили могутнішої, ніж знання. Людину, озброєну знаннями, не можна перемогти».

У листі до брата Георгія від 29 листопада 1947 р. Андрій зауважив: «Ми люди інтелектуальної (розумової) праці. Знання, книги мають стати нашою стихією. Ми повинні оперувати своїми знаннями, як добрий столяр рубанком». Ці слова стали девізом усього життя А. Г. Глущенко.

Середину 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст. можна характеризувати як розквіт учительської діяльності педагога.

Як учитель і керівник освітянського колективу А. Г. Глущенко був відомий умінням організувати роботу вчителів і учнів на основі самоврядування. Цим досягалися порядок, чіткість, дисципліна та – як наслідок – високий рівень знань школярів. У 1955 р. педагога було нагороджено знаком «Відмінник народної освіти». Андрій Георгійович працював у початковій школі, потім викладав російську мову та літературу, малювання та історію як основний предмет. Поруч з Андрієм працювала його дружина, Тетяна Кирилівна, учителька математики.

У родині Андрія Георгійовича та Тетяни Кирилівни (1924-2014) виховувалося четверо дітей: Анатолій (1949-2011), Володимир (1952), Надія (1959) і Віра (1964). Батьки змалечку залучали дітей до книжок, до музичної культури, вчили їх рахуванню, письму, малюванню, конструюванню, привчали до самообслуговування, приохочували до різних видів праці. Старші діти допомагали молодшим.

У вихованні дітей А. Г. Глущенко був надзвичайно винахідливим – справжнім віртуозом! Трудові доручення давалися легко й невимушено, а діти виконували їх із задоволенням. Широко застосовувалися ігрові форми залучення дітей до праці. Використовувалися прийоми змагання за краще виконання завдань батьків. Це були роботи в будинку та у дворі, на городі й у саду, догляд за молодшими дітьми, покупка продуктів. Усі діти мали постійні доручення. Переважали моральні форми заохочення. Трудові успіхи широко висвітлювалися в сімейній стінгазеті.

Починаючи з першого класу всі діти вчилися з великим бажанням і радістю, були зразковими в навчанні й поведінці, мали успіхи в шкільних, міських, районних, обласних, крайових і всесоюзних олімпіадах з математики, фізики, історії та інших предметів. Анатолій, Володимир і Віра закінчили школу із золотою медаллю. Дуже рано визначилися інтереси та здібності дітей: Анатолій захоплювався точними дисциплінами, радіотехнікою, Володимир – літературою, історією, Надія – мовами, Віра – педагогікою, психологією. Діти із захопленням малювали. Усі самотужки навчилися грати на гітарі (першим, звичайно, Анатолій, який надалі допомагав молодшим), а Надія отримала музичну освіту (фортепіано). Дівчатка з раннього віку долучалися до рукоділля (шиття, в'язання, вишивання), хлопчики – до технічної творчості.

Андрій Георгійович щодня виконував фізичні вправи – це був добрий приклад для дітей! Хлопчики полюбили грати в хованки, у війну, у городки, у гилку, у штандер (стоп-м'яч), а з часом захопилися футболом. Дівчатка займалися гімнастикою, легкою атлетикою, бадмінтоном.

Про дружну родину педагогів у 1964 р. писала всесоюзна газета «Известия». Слідом за батьками й діти стали педагогами й науковцями. З часом склалася традиція: 23 серпня, у день народження Тетяни Кирилівни, у невеликій квартирі на вулиці Шевченка (місто Слов'янськ) збиралася вся велика родина, включаючи десять онуків! Цим пишалися і Андрій Георгійович, і Тетяна Кирилівна.

У 1964 р. А. Г. Глущенко захистив у Московському державному педагогічному інституті імені В. І. Леніна дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Педагогічні основи організації трудового процесу в учнівській бригаді (на досвіді учнівських бригад Ставропольського краю)» (науковий керівник – доцент П. П. Плотников).

Після захисту дисертації Андрій Глущенко вирішив, що має моральне право претендувати на роботу в закладі вищої освіти. Почався пошук такого закладу. У всесоюзному друкованому органі «Учительская газета» Андрій Георгійович побачив оголошення про конкурс на заміщення вакантної посади старшого викладача кафедри педагогіки і психології Слов'янського державного педагогічного інституту. А. Г. Глущенко подав відповідні документи й був обраний на цю посаду.

Вересень 1965 р. став початком роботи Андрія Георгійовича у вищій школі. І працював А. Г. Глущенко у Слов'янському державному педагогічному інституті до 2000 року!

Як викладача Андрія Георгійовича відрізняв творчий підхід до читання лекційних курсів «Загальна педагогіка», «Основи педагогічної майстерності», «Школотзнавство», «Наукова організація праці студентів». А. Г. Глущенко

намагався активізувати пізнавальну діяльність студентів, виховати в них інтерес і творчий підхід до теорії та практики навчання й виховання.

У лектора завжди був добрий двобічний контакт із студентською аудиторією. Андрій Георгійович широко залучав до викладання актуальні факти з життя сучасної школи, практикував постановку проблемних питань, часто звертався до попереднього матеріалу.

Семінарські заняття А. Г. Глущенко поділяв на дві частини. На першій частині заняття обговорювалися першоджерела, які студенти вивчали самостійно. Студенти виділяли в першоджерелах найбільш важливе, суттєве, самостійно доводили ключові твердження, робили узагальнення. На другій частині семінарського заняття студенти отримували педагогічні задачі. У ході семінарських занять Андрій Георгійович активізував студентів, викликав у них інтерес до розв'язання проблемно-пошукових питань, розвивав творче мислення здобувачів.

І в лекціях, і на семінарських заняттях педагог постійно звертався до праць А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, В. Ф. Шаталова, Є. М. Ільїна, Ш. О. Амонашвілі, С. М. Лисенкової.

Лекторська майстерність, використання активних методів навчання давало можливість досягати високої успішності студентів, розвивати в них творче мислення, інтерес до педагогічної діяльності, бажання вдосконалювати професійні вміння. Студент був у центрі тієї системи навчання й виховання, яку активно й цілеспрямовано впроваджував Андрій Глущенко у Слов'янському педінституті.

Ось що писав про А. Г. Глущенка-викладача його колега доцент В. Н. Рибенцев: < > *він розробляв курс загальної педагогіки, у якому використовувалися опорні сигнали, яскраві приклади розв'язання педагогічних задач, давалася цікава інформація про видатних педагогів, і, отже, його лекції легко сприймалися студентами, викликали інтерес до педагогіки як науки й мистецтва* (Рибенцев, 2005).

У родинному архіві зберігається загальний зошит під назвою «Педагогічні задачі». Тут можна побачити вирізки й виписки з газет, опис випадків із власної педагогічної практики та з досвіду колег. Саме цей матеріал отримував чітку, лаконічну форму педагогічної задачі. Тексти задач подавалися студентам у вигляді карток. Ці картки збереглися. Ось приклад (задача № 23):

Учень стояв біля вікна й читав. Його штовхнули, і він розбив вікно, порізав руку. Хто штовхнув – не каже, не видає товариша.

Як реагувати на це вчителеві?

Студентами А. Г. Глущенко в різний час були О. П. Амацьєва, Н. В. Гавриш, Н. М. Георгян, Н. В. Дметерко, О. О. Дронова, В. І. Рукасов, С. А. Саяпіна, В. І. Сипченко, В. І. Тютюнник. Відгуки виключно позитивні!

У 1968 р. Андрію Георгійовичу було присвоєно вчене звання доцента. З 1969 р. по 1980 р. він завідував кафедрою педагогіки і психології СДПІ. Андрій Глущенко виявив себе як умілий організатор. У кожному викладачеві завідувач кафедри бачив насамперед позитивні якості і намагався максимально реалізувати творчий потенціал кожного науково-педагогічного працівника. На кафедрі плідно працював науково-педагогічний семінар, на якому глибоко аналізувалися актуальні проблеми навчання й виховання. Ефективно діяла

система взаємовідвідування занять. Андрій Георгійович постійно запрошував на свої заняття викладачів кафедри і передавав їм свій досвід.

Кафедра педагогіки і психології працювала в тісному контакті зі школами м. Слов'янська та Слов'янського району. Це сприяло ефективності педагогічної практики студентів. На початку 70-х років минулого століття кафедра встановила міцні творчі зв'язки з Райгородоцькою середньою школою (селище Райгородок Слов'янського району). Ці зв'язки плідно розвиваються й зараз. Андрій Георгійович проводив експериментальну роботу у початкових класах шкіл міста Слов'янська у співробітництві з досвідченими вчителями А. Ф. Громовою, Л. Г. Доброносовою, М. І. Пономарьовою, Г. І. Прокоф'євою, Є. Ф. Сніткіною та ін. Результати експерименту було оформлено у вигляді статей у журналі «Початкова школа», причому частину статей було підготовлено у співавторстві з учителями (Глуценко, Громова, 1971; Глуценко, Пономарьова, 1972).

У ці роки науковий потенціал кафедри значно виріс. Кандидатські дисертації захистили Т. В. Плюхіна, І. П. Внукова, В. І. Капацина, Є. К. Потапенко, Н. Ю. Крутогорська, докторську – Б. І. Коротяєв. Андрій Георгійович сприяв згуртуванню викладачів, створенню на кафедрі теплої, доброзичливої атмосфери. Кафедра була дуже дружною, цінувався тонкий гумор, дружні жарти. Викладачі часто влаштовували вечори відпочинку.

Слід зауважити, що в ті часи практикувалися не тільки вечори відпочинку на кафедрах і факультетах, а й спільні заходи. Принаймні Новий рік, 23 лютого й 8 березня завжди святкували разом – на чолі з ректором інституту. Ветерани університету пам'ятають і спільні вікенди на березі Сіверського Дінця. Адже саме в 60-і роки минулого століття було закладено спортивно-оздоровчий табір «Буревісник» поблизу села Щурове Краснолиманського (зараз Лиманського) району Донецької області.

Андрій Георгійович користувався великою повагою викладачів і студентів педінституту. Постійну допомогу А. Г. Глуценку надавав ректор інституту кандидат історичних наук, доцент І. І. Петрик.

Розповідає професор В. І. Сипченко:

Коли пливе в морі корабель, на його носовій частині, пильно вдивляючись у далечінь, не зводячи з моря очей, несуть свою вахту ті, хто має спостерігати за всім, що відбувається попереду. Андрій Георгійович Глуценко – один з тих, хто пильно дивився вперед, тривалий час знаходячись у керма кафедри педагогіки Слов'янського державного педагогічного інституту. Ті, хто працював поруч з ним, пам'ятають його організаторський талант, лекторську майстерність, творчу ініціативу, невгамовну енергію, що передавалася всім.

Моє знайомство з педагогічною творчістю Андрія Георгійовича почалося ще в студентські роки, коли він прийшов до нас на другий курс факультету підготовки вчителів початкових класів читати педагогіку. І що примітно, він розпочав свою першу лекцію зі слів великого К. Ушинського про те, що виховати особистість може тільки Особистість педагога. І життя показало, що це справді так: Андрій Георгійович сам був Особистістю, сам був прикладом служіння справі, якій він був відданий до останнього свого подиху, до останнього удару свого великого вчительського серця (Глуценко, Чернобровый, 2010: 48).

Андрій Глущенко був відомим науковцем, спеціалістом з питань трудового та морального виховання. У його працях особливу увагу приділено суті виховного процесу: *відношенням*, що виникають у процесі виконання школярами різних видів діяльності (праці, занять, виконання завдань і доручень). *Виховні відношення*, як показав дослідник, формуються під впливом таких чинників організації діяльності: цільових настанов (перспектив); обсягу й характеру завдання; розподілу на етапи й операції; розстановки учасників колективної справи та розподілу між ними обов'язків; використання прийомів стимулювання (змагання, ігрових прийомів, заохочення, урахування, оцінки); залучення самих учасників до організації праці; позиції вихователя-організатора у процесі діяльності.

У своїй науково-методичній роботі А. Г. Глущенко виділяв три основні напрями.

1. Використання виховних можливостей суспільно корисної праці школярів. Розвиваючи ідеї Н. К. Крупської та А. С. Макаренка про те, що праця сама по собі не виховує і що її виховні можливості виявляються лише в умовах педагогічно правильно організації, А. Г. Глущенко розкриває способи організації різних видів суспільно корисної праці. Досконально вивчивши величезний досвід організації суспільно корисної праці школярів, учений виклав свої ідеї переконливо й доступно. Його методичні знахідки надзвичайно яскраві! Педагог виділив і описав ефективні способи організації дитячої праці. Результатами наукового пошуку А. Г. Глущенко і в наш час користуються вчителі, організатори праці школярів.

2. Моральне виховання учнів молодшого шкільного віку. Учений розкрив завдання морального виховання молодших школярів з урахуванням їхнього віку; виявив єдність морального виховання й розвитку; виділив умови, що визначають успіх у моральному становленні особистості молодшого школяра; з'ясував психологічні передумови, що забезпечують моральний розвиток дитини, активне засвоєння нею норм і правил поведінки; описав форми й методи морального виховання учнів на уроках і в позакласній роботі.

3. Удосконалення професійної підготовки студентів. У дослідженні цієї проблеми Андрій Георгійович зосередив увагу насамперед на використанні педагогічних задач і опорних схем при викладанні педагогіки (див. вище).

Учений проаналізував і описав структуру основних моральних якостей, виділив ознаки їхнього вияву у знаннях і поведінці. Стисло суть підходу можна визначити так: моральна якість – структурний склад її ознак – відбиття ознак у знаннях, нормах і правилах – вчинки.

А. Г. Глущенко глибоко аргументував тезу про те, що між діяльністю, її змістом і формуванням якостей існує стійка причинна залежність. Чим змістовніше діяльність, тим інтенсивніше вона відбувається, тим більший вплив здійснює вона на розвиток якостей особистості. Цю залежність було кваліфіковано як найважливішу закономірність морального виховання.

Загальними критеріями змісту діяльності в концепції А. Г. Глущенко є значущість, корисність, пізнавальне й творче багатство, естетична привабливість. Організація – це процес реалізації, розкриття й засвоєння змісту діяльності, процес, що здійснюється поєднанням способів проведення діяльності. Використовувані в ході організації діяльності способи спричиняють

предметно-взаємні відношення, зумовлюють характер спілкування. Багатство змісту, що реалізується в процесі діяльності, надає їй величезну виховну силу.

Розроблені Андрієм Глущенком концепції було покладено в основу наукової роботи, що проводилася в Донецькій області з 1972 року. Учений-педагог багато років вів спецсеминар «Позакласна виховна робота» на заочному відділенні факультету підготовки вчителів початкових класів; Андрій Георгійович залучав учителів-практиків до наукової роботи, вивчав і узагальнював їхній досвід. Як член правління обласного педагогічного товариства учений підготував «Програму морального виховання в початкових класах» (28) і допомагав учителям Донецької області в роботі за цією програмою.

Крім того, в експериментальній роботі брали участь учителі початкових класів Ворошиловградської (Луганської), Харківської, Дніпропетровської та Кримської областей. Результати досліджень висвітлювалися на наукових конференціях у Москві, Києві, Донецьку, Горлівці, Сумах, Кировограді та інших містах, на семінарах, нарадах, курсах підвищення кваліфікації учителів і керівників шкіл.

Заслугою Андрія Глущенка перед педагогікою є й запропонована вченим класифікація педагогічних задач, серед яких було виділено: 1) задачі-ситуації, у межах яких подаються типові факти з досвіду викладачів вишів і вчителів загальноосвітніх шкіл; 2) задачі, що є описом педагогічного досвіду й умов навчально-виховного процесу; 3) проблемно-теоретичні задачі з постановкою питань щодо з'ясування понять; задачі, що передбачають систематизацію знань, обґрунтування висновків, співвіднесення їх із принципами й закономірностями навчання й виховання.

Учений докладно описав методику розв'язання педагогічних задач на заняттях і в процесі самостійної роботи студентів.

Досвід А. Г. Глущенка свідчить, що розв'язання педагогічних задач сприяє формуванню таких умінь: знаходити зв'язки й відношення в певних явищах і процесах, здійснювати цілеспрямований аналіз, пояснювати суть педагогічних фактів, аргументувати свої погляди, виявляти причини помилок, знаходити раціональні методи педагогічного впливу.

Ми вже згадували про складені А. Г. Глущенком опорні схеми з педагогіки (Глущенко, 1989). Цією роботою Андрій Георгійович займався впродовж 1985-1989 рр. Учений розробив методику їх використання на лекціях, практичних заняттях, іспитах і заліках і довів, що завдяки застосуванню опорних схем досягається стійкість знань студентів.

Дослідник і у своїх студіях, і на практиці переконливо продемонстрував: формування інтересу до професії вчителя залежить від змісту занять і захопливості методів і форм їхньої організації. У досвіді А. Г. Глущенка застосовувалися різноманітні прийоми й форми організації практичних занять, серед яких можна відзначити конкурси, вікторини, реферування журнальних і газетних статей, виставки книг, стислі повідомлення за опорними схемами, доповіді за результатами виконаних завдань.

Науково-методичні ідеї А. Г. Глущенка й у наш час затребувані!

Учений-педагог опублікував понад 80 наукових праць. Це насамперед статті в журналах «Начальная школа», «Народное образование», «Воспитание школьников», «Початкова школа», «Дошкільне виховання», «Радянська школа». Серед публікацій і 2 книги, популярні серед учителів: «Внеклассная работа в

начальних класах» (Глущенко, 1982) та «Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе» (Глущенко, 1985).

А. Г. Глущенко охоче допомагав молодим колегам, зокрема при підготовці ними кандидатських дисертацій. На цьому неодноразово наголошували Г. В. Калмиков, Н. Б. Кривошея, О. В. Лихолат, С. О. Омельченко, Е. А. Панасенко, С. А. Саяпіна, В. В. Стешенко, Г. Г. Цветкова, Г. Я. Цибулько та ін.

Працюючи на посаді професора кафедри педагогіки (з листопада 1984 р.), Андрій Георгійович проводив заняття на дефектологічному, педагогічному факультетах і факультеті підготовки вчителів початкових класів.

У 1999-2000 навчальному році А. Г. Глущенка запросили викладати на філологічному факультеті. Студенти-філологи вражалися тим, що Андрій Георгійович не носив окулярів. Але нічого дивного тут немає. І в 80 років А. Г. Глущенко зберіг гостроту зору – в прямому та переносному смислі. Втім, якщо б Андрій Георгійович бачив погано, окуляри на лекції йому чи навряд знадобилися б: А. Г. Глущенко приносив на лекційні заняття не тексти лекцій (які в нього були надруковані заздалегідь), а тільки їхні плани.

Тривалий час Андрій Георгійович викладав на педагогічному факультеті. У нього склалися чудові стосунки з викладачами й співробітниками. Поруч з А. Г. Глущенком захоплено працювали С. В. Акішев, О. П. Аматыєва, Л. О. Божко, Н. Б. Бондаренко, Н. В. Гавриш, Н. М. Георгян, М. Б. Головка, Н. В. Дметерко, О. О. Дронова, В. М. Зінченко, В. П. Іванчук, З. І. Ікуніна, О. І. Коненко, Л. В. Крайнова, С. М. Курінна, А. І. Матусик, Є. А. Мудрак, Л. Є. Одерій, В. М. Переверзева, Н. Г. Піддубна, В. І. Прокопенко, Т. М. Соловар, А. М. Федь, О. М. Філь, Е. М. Чепіга, Г. В. Шалигіна та ін.

Студенти ставилися до Андрія Георгійовича з великою симпатією! Вони часто порівнювали А. Г. Глущенка з В. О. Сухомлинським. Збереглися, зокрема, такі недосконалі, але щирі рядки:

На педфаке слух прошел: К нам Сухомлинский сам пришел. Открылась дверь, и вот – Андрей Георгиевич идет. Перед нами Глущенко предстал. И курс общей педагогики Нам с увлечением читал. Спасибо скажем от души За Сухомлинский склад души (1.VI.1981 р., педагогічний факультет, заочне відділення, V курс) (Глущенко, Чернобровий, 2010: 56).

Багатьом випускникам факультету дав педагог путівку в життя. Колишні студенти згадують про А. Г. Глущенка з теплотою і вдячністю.

У родинному архіві зберігся лист випускниці педагогічного факультету Тамари Михайлової з Донецька, датований 23 квітня 1994 р. На берегах аркуша рукою А. Г. Глущенка написано: «Найцінніші відомості про той час». Ось витяги з цього листа:

З радістю дізналася, що Ви продовжуєте викладати найголовнішу науку нашу – педагогіку.

І дозволю собі через багато років написати Вам, щоб висловити велику вдячність за все.

Ви мій перший викладач у виші. Пам'ятаю, як увійшли до актовій зали, как були одягнені, як посміхнулися нам. Найбільш любила цей предмет і склала на «відмінно» при закінченні. Це так давно було – у 1982 р.

Зараз я вже педагог з величезним стажем. Навчаю уму-розуму молодих. (Глущенко, Чернобровий, 2010: 57).

Розповідає випускниця факультету Олена Писарева-Горбачова (інтерв'ю з нею транслювалося по міськрайонному радіо «Слов'янщина» 20 березня 2007 р.):

Я народилася й проживаю зараз у місті Радивиліві Рівненської області.

Педагогічний факультет закінчила в 1992 році.

Після закінчення інституту почала працювати практичним психологом у районному центрі соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. З кожним роком життя вимагало змін, я постійно підвищувала свій професійний рівень. < >

Під час проведення консультацій постійно використовую знання, надбані в педагогічному інституті. З особливим почуттям згадую викладача загальної педагогіки Андрія Георгійовича Глуценка. Він творчо підходив до подачі матеріалу й опитуванню студентів. А. Г. Глущенко активно використовував наочність, давав знання у великому обсязі, вселяв у студентів упевненість.

Спокійний, урівноважений, Андрій Георгійович зумів дати нам, студентам, міцні знання, які, я впевнена, кожний випускник використовує у своїй практиці. Це не тільки моя думка, так вважають і мої однокурсниці. 17 березня 2007 року в нас відбулася зустріч випускників. Приїхали з різних міст і сіл України! Особливо тепло згадували Андрія Георгійовича Глуценка (Глущенко, Чернобровий, 2010: 57-58).

Андрій Глущенко був активним пропагандистом педагогічних знань, популярним лектором, постійним головою міського клубу Слов'янська «Педагогічні роздуми». А з якою готовністю він завжди поспішав на зустрічі з учителями, керівниками шкіл, батьками й учнями!

«Уся його творча біографія була пов'язана зі служінням російській і українській освіті», – писав про А. Г. Глуценка П. М. Ерднієв (Эрдниев, 2004).

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. поряд з талантом педагога в А. Г. Глуценка розкрився талант мемуариста. Колишній учасник бойових дій почав писати нариси про Велику Вітчизняну війну. Вони вражали точністю опису, яскравістю деталей, лаконізмом. Нариси публікувалися в газетах «Правда України», «Совет», «Вісті». Згодом Андрій Георгійович об'єднав нариси в книгу «Живым остаться было чудо» (Глущенко, 2000; Глущенко, 2002).

Другу книгу мемуарів Андрій Глущенко назвав «Годы детства» (Глущенко, 2001). Це теж нариси, розташовані в хронологічному порядку. Тут така сама простота побудови фрази, щирість інтонації. Та сама правда, часом нещадна, трагічна, але життєстверджувальна. Це може здатися дивним, але в книзі, автором якої є людина похилого віку, збережено дитяче сприйняття світу: «Земля сливалась с небом, чувство удивления охватывало меня...». Після ознайомлення з книгою читач розуміє, звідки в характері А. Г. Глуценка такі якості, як працелюбність, доброта, оптимізм, чесність, некорисливість, скромність... Книгу Андрія Георгійовича можна назвати нарисами народної педагогіки, які мають безперечну естетичну й пізнавальну цінність. А історики й етнографи? Хіба їх не зацікавить точний план селянського подвір'я, опис сільського побуту, зображення трагічних подій, пов'язаних з примусовою колективізацією? Не в кожній книжці знайдеш такий багатий матеріал!

Перу Андрія Георгійовича належить ще одна книга мемуарів – «Жил на земле Человек» (Глущенко, 2002). Книгу присвячено молодшому брату А. Г. Глущенка Федору, філологу-русисту, який усе життя віддав дітям, школі. Андрій Глущенко наводить уривки з листів, спогади рідних, художні твори Федора Глущенка, численні фото. Це дає цілісне уявлення про педагога, якого, за словами доньки Наталки, обохнювали діти! Надзвичайно талановита людина, Федір Георгійович писав вірші, поетичні й прозові пародії, добре малював (навіть отримав освіту як художник; до речі, живописом займався й сам Андрій Глущенко, а також ще один брат – Георгій); накопичене роками багатство вчитель віддавав дітям. Федір Глущенко і з життя пішов як педагог – читаючи сусідській дівчинці книжку.

Залишилася й рукописна спадщина Андрія Глущенка-письменника. Це прозові мініатюри та вірші, що зберігаються в родинному архіві (Глущенко, Чернобровий, 2010: 79-80).

Про свій бойовий та трудовий шлях А. Г. Глущенко часто розповідав студентам і учням. Його було нагороджено орденом Вітчизняної війни II ступеня, орденом «За мужність», медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.», «Ветеран праці», «За доблесну працю. На ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна», медаллю А. С. Макаренка та ін.

12 листопада 2003 г., у день свого 82-річчя, Андрій Георгійович залишив цей світ – у розквіті творчих сил, залюблений в життя й слово, повний наукових і письменницьких планів. Пам'ять про педагога й письменника назавжди залишиться в серцях його рідних, колег, численних учнів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Фронтовик, педагог, мемуарист – усе це можна узагальнити в одному слові: *Людина. Людина* з великої літери.

Упродовж півстоліття А. Г. Глущенко плідно займався гуманізацією навчально-виховного процесу в загальноосвітній і вищій школі. Це реалізувалося й у практичній роботі Андрія Георгійовича, і в його науково-дослідній діяльності.

Життєва позиція педагога, заснована на високій моральності, стала основоположною в його справах. Обравши одну дорогу, більш не змінювати курсу – і рухатися вперед, до пізнання таємниць своєї професії, до досягнення себе, часу й світу!

У родинному архіві зберігся недатований запис, зроблений, певно, у листопаді 2001 р., коли Андрію Георгійовичу виповнилося 80 років:

Цей ювілей не є радісною подією, але є розрадою: дожити до такої дати далеко не кожному вдається. Значить, правильно жив. Розрада й у тому, що децю досягнуто, створено й буде жити...

1. Четверо дітей виховано, стали порядними людьми й добрими фахівцями. 10 внуків, 3 правнуки – значить, є й буде продовження.

2. Написано книги, які, сподіваюся, будуть довго жити й будуть потрібні нащадкам.

3. Узяв активну участь у підготовці тисяч учителів і вихователів, які, сподіваюся, узяли щось корисне від мене. Залишив слід у їхній свідомості й житті.

Але зробив я не так уже й багато, я самокритичний, можна було б зробити набагато більше.

А молодим людям з висоти прожитих років хочу сказати:

1. Не витрачати час безглуздо й марно. Час – це тканина нашого життя. Випустиш – не повернеш. Один філософ сказав: «Втрачати час – це поступово здійснювати самогубство» (Джонг). У принципі він має рацію. Пороки – від бездушної трати, від неробства. Треба день за днем, місяць за місяцем рухатися вперед і вперед до поставленої мети. І її буде обов'язково досягнуто. А значить, успіх і радість життя буде забезпечено.

2. Берегти своє здоров'я. Ставитися до нього як до безцінного дару життя. Немає нічого дорожчого за здоров'я. «Наше життя скорочується невіглаством» (англійський філософ Г. Спенсер, 1820-1903). Не палити, не пити, дотримуватися хоча б найважливіших правил і вимог науки про здоров'я. Жити довго може кожний.

Отже, досягайте в житті поставлених цілей, успіху й радості. Бережіть і зміцнюйте своє здоров'я! (Глущенко, Чернобровий, 2010: 94-95).

А незадовго до смерті, у липні 2003 р., А. Г. Глущенко написав у своєму вірші:

*Всё сгинет в пучине времени, всё сотрётся... лишь след в потомстве
каким-то корнем остаётся (Глущенко, Чернобровий, 2010: 95).*

Коли Андрій Георгійович залишив цей світ, Володимир Глущенко написав катрен, який вибили на пам'ятнику, установленному на могилі А. Г. Глущенка у Слов'янську (ці рядки – публікацію на мармурі – Володимир Андрійович вважає найціннішими у своїй творчості):

Свершения. Слова.

И восхождение.

И радость мастерства

и вдохновенья.

И счастье жить, не ощущая лет.

А смерти нет.

Творча спадщина педагога й мемуариста Андрія Георгійовича Глущенка потрібна нам і нашим нащадкам.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні наукових біографій вітчизняних педагогів другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., які зробили значний внесок у розвиток педагогічної теорії, практики навчання й виховання. Дослідження такого типу дозволять актуалізувати найкращі досягнення педагогічної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Глущенко А. Г. (1982). Внеклассная работа в начальных классах. Київ, Радянська школа, 128 с.

Глущенко А. Г. (2001). Годы детства / рисунки Елены и Андрея Глущенко. Славянск, 48 с.

Глущенко А. Г. (2000). Живым остаться было чудо. Славянск, 97 с.

Глущенко А. Г. (2002). Живым остаться было чудо / рисунки Андрея Глущенко. 2-е изд. Славянск, 106 с.

Глущенко А. Г. (2002). Жил на земле Человек / ред. В. А. Глущенко. Славянск, 75 с.

Глущенко А. Г. (1989). Опорные схемы по педагогике: методические рекомендации для студентов и преподавателей пединституты / отв. за вып. А. И. Дидусь. Киев, РУМК, 60 с.

Глущенко А. Г. (1974). Программа нравственного воспитания в начальных классах. *Нравственное воспитание школьников: методические указания и программы*. Донецк, С. 3–17.

Глущенко А. Г. (1985). Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе: кн. для учителя нач. классов. Москва: Просвещение, 160 с.

Глущенко А. Г., Громова А. Ф. (1971). Бесіди про чесність з третьокласниками. *Початкова школа*, № 3. С. 23–30.

Глущенко А. Г., Пономарьова М. І. (1972). Бесіди з першокласниками про товаришування. *Початкова школа*, № 1. С. 24–27.

Глущенко В. А. (2002). Мастерство и вдохновение Андрея Георгиевича Глущенко. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наукових праць / за заг. ред. В. І. Сипченка*. Слов'янськ: Видавничий центр СДП, Вип. XVI. С. 4–8.

Глущенко В., Чернобровый В. (2010). Воин, педагог, писатель: слово об Андрее Глущенко. Славянск, 96 с.

Донбаський державний педагогічний університет (1939-2019): ювілейна книга / упоряд. С. М. Швидкий. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 156 с.

Рибенцев В. (2005). Він назавжди залишиться в наших серцях. *Вісті*, 3 грудня.

Эрдниев П. (2004). Был прекрасным ученым и методистом: памяти педагога Андрея Глущенко. *Калмыцкая правда*, 12 мая.

REFERENCES

Glushchenko A. G. (1982). *Vneklassnaya rabota v nachal'nykh klassakh*. Kiiv, Radyans'ka shkola, 128 s.

Glushchenko A. G. (2001). *Gody detstva / risunki Eleny i Andrey* Glushchenko. Slavyansk, 48 s.

Glushchenko A. G. (2000). *Zhivym ostat'sya bylo chudo*. Slavyansk, 97 s.

Glushchenko A. G. (2002). *Zhivym ostat'sya bylo chudo / risunki Andrey* Glushchenko. 2-e izd. Slavyansk, 106 s.

Glushchenko A. G. (2002). *Zhil na zemle Chelovek / red. V. A. Glushchenko*. Slavyansk, 75 s.

Glushchenko A. G. (1989). *Opornye skhemy po pedagogike: metodicheskie rekomendatsii dlya studentov i prepodavateley pedinstitutov / отв. za vyp. A. I. Didus'*. Kiev, RUMK, 60 s.

Glushchenko A. G. (1974). *Programma нравственного vospitaniya v nachal'nykh klassakh. Nравственное vospitanie shkol'nikov: metodicheskie ukazaniya i programmy*. Donetsk, S. 3-17.

Glushchenko A. G. (1985). *Trudovoe vospitanie mladshikh shkol'nikov vo vneklassnoy rabote: kn. dlya uchitelya nach. klassov*. Moskva, Prosveshchenie, 160 s.

Hlushchenko A. H., Hromova A. F. (1971). *Besidy pro chesnist z tretoklasnykamy. Pochatkova shkola*, № 3, S. 23-30.

Hlushchenko A. H., Ponomarova M. I. (1972). Besidy z pershoklasnykamy pro tovaryshuvannia. *Pochatkova shkola*, № 1, S. 24-27.

Glushchenko V. A. (2002). Masterstvo i vdokhnovenie Andreya Georgievicha Glushchenko. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zb. naukovykh prats / za zah. red. V. I. Sypchenka*. Slov'iansk, Vydavnychiy tsentr SDPI, vyp. XVI, S. 4-8.

Glushchenko V., Chernobrovyy V. (2010). Voin, pedagog, pisatel': slovo ob Andree Glushchenko. Slaviansk, 96 s.

Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet (1939-2019): yuvileina knyha / uporiad. S. M. Shvydkyi. Slov'iansk: Vyd-vo B. I. Matorina, 2019. 156 s.

Rybentsev V. (2005). Vin nazavzhdy zalyshtsia v nashykh sertsiax. *Visti*, 3 hrudnia.

Erdniev P. (2004). Byl prekrasnym uchenym i metodistom: pamyati pedagoga Andrey Glushchenko. Kalmytskaya pravda, 12 maya.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито етапи життєвого й творчого шляху Андрія Георгійовича Глуценка (1921-2003), відомого педагога, спеціаліста з питань трудового й морального виховання.

Висвітлюючи біографію А. Г. Глуценка, автори стисло описують дитячі та юнацькі роки майбутнього педагога, розкривають участь Андрія Глуценка у бойових діях, у вигнанні німецько-фашистських загарбників із сотень сіл і десятків міст України, Молдавії, Румунії.

Проаналізовано роботу А. Г. Глуценка як учителя й керівника шкільного колективу. Приділено певну увагу початку наукової діяльності педагога, захисту підготовленої ним кандидатської дисертації й переходу науковця до закладу вищої освіти.

Наведено факти з історії Донбаського державного педагогічного університету (у минулому – Слов'янський державний педагогічний інститут), пов'язані з процесами зміцнення й послідовного поліпшення кадрового потенціалу цього закладу.

Охарактеризовано наукові пошуки Андрія Глуценка – автора книг «Позакласна робота в початкових класах» та «Трудове виховання молодших школярів у позакласній роботі». Розкрито сутність феномена відношень, що виникають у процесі виконання школярами різних видів діяльності. Виховні відношення, як показав А. Г. Глуценко, формуються під впливом таких чинників організації діяльності: цільових настанов; обсягу й характеру завдання; розподілу на етапи й операції; розстановки учасників колективної справи та розподілу між ними обов'язків; використання прийомів стимулювання; залучення самих учасників до організації праці; позиції вихователя-організатора у процесі діяльності.

Розкрито досягнення А. Г. Глуценка як письменника-мемуариста, автора книг «Живим залишитися було чудо», «Роки дитинства», «Жила на землі Людина».

Ключові слова: *Андрій Глуценко, Донбаський державний педагогічний університет (Слов'янський державний педагогічний інститут), викладач, науковець, трудове й моральне виховання, виховні відношення, письменник-мемуарист.*